International Science Journal of Education & Linguistics
2022; 1(5): 7-20
https://isg-journal.com/isjel/
doi: 10.46299/j.isjel.20220105.02
ISSN: 2720-684X

Аксіологічний підхід до формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти

Неля Самойленко
доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, Україна

Для цитування цієї статті:
Самойленко Неля. Аксіологічний підхід до формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти. International Science Journal of Education & Linguistics. Vol. 1, No. 5, 2022, pp. 7-20. doi: 10.46299/j.isjel.20220105.02.

Надійшла до редакції: 20 листопада 2022 р.; **Схвалено:** 26 листопада 2022 р.; **Опубліковано:** 01 грудня 2022 р.

Анотація. Автор статті зазначає, що рівень мовної здатності завжди є і буде визначальним у характеристиці соціально культурного рівня народу і кожного громадянина зокрема. У нових соціально-економічних умовах розвитку державності зростає значення і вимоги до формування соціально-активної, культурної та духовно багатої особистості. Однією з основних умов цього процесу є набуття здобувачами умінь і навичок вільного і грамотного володіння рідною мовою. У статті зазначено, що проблема культури спілкування здобувачів початкової освіти, виховання їх як особистостей не може бути розв'язана без урахування норм літературної мови та мовленнєвого етикету, що відіграють значну роль в оцінюванні ситуацій з вербальною та невербальною комунікацією. Зосереджено увагу на думці, що Саме в закладах початкової освіти необхідно навчати учнів спілкуватись, дотримуючись етикетних норм (вербальних і невербальних), що формувалися впродовж століть багатьма поколіннями українців, так як рівень виховання, культури учня виявляється в манері говорити, умінні висловлювати думку, уважно слухати співрозмовника, володіти силою голосу та інтонацією, у багатстві мовленнєвого етикету. У статті розглянуто проблему формування культури спілкування здобувачів початкової освіти, уточнено зміст поняття «мовленнєва культура», проаналізовано питання формування культури мовлення у працях сучасних дослідників, визначено стан сформованості мовленнєвої культури молодших школярів у практиці сучасних закладів початкової освіти України.

Ключові слова: культура, культура мовлення, мовлення, освіта, здобувачі початкової освіти, заклад початкової освіти, культура спілкування, комунікація.

1. Вступ

Проблема формування мовленнєвої культури зумовлена пріоритетними напрямами, визначеними в законах України «Про освіту» , «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, Державному стандарті початкової загальної освіти, Концепції мовної освіти в Україні, Концепції навчання державної мови в школах України щодо підвищення теоретико-методичного рівня навчання української мови в закладах початкової освіти. У цьому контексті особливої ваги набуває мета початкової мовної освіти – формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка володіє здатністю спілкуватися і використовувати мовні засоби в різних сферах і видах мовленнєвої діяльності.

2. Об’єкт і предмет дослідження

Об’єктом дослідження є освітній процес у закладах початкової освіти. Предмет дослідження – педагогічні умови формування мовленнєвої культури учнів третього та четвертого класів на уроках літературного читання.

3. Мета і задачі дослідження

Мета дослідження – виокремити та перевірити впровадження педагогічних умов формування мовленнєвої культури учнів третього та четвертого класів на уроках літературного читання.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

- уточнити зміст поняття «мовленнєва культура»;
- виокремити педагогічні умови формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання;
- визначити критерії, показники і охарактеризувати рівні сформованості мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання.

4. Аналіз літератури

Питання культури мовлення, мовної норми й комунікативних якостей мовлення, шляхи формування мовної культури людини завжди цікавили українських лінгвістів і методистів (Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляєв, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, О. Заболотська, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк, В. Русанівський та ін.). Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін. досліджували погляди на породження усномовленнєвих висловлювань.

Різні аспекти формування мовленнєвої культури школярів відбито в працях сучасних дослідників, зокрема питання мовленнєвої особистості (М. Вашуленко, Є. Голобородько, О. Горошкіна, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Мамчур, Л. Паламар, Г. Сагач, О. Смолинська); взаємодії мови та світу людини, мовної гармонізації свідомості, мови як поліфункційного духовного явища (Н. Арутюнова, Ю. Жадько, В. Жадько, І. Левяш, О. Федик та ін.); духовно-естетичної сутності слова (В. Костомаров, В. Ніколаєва, В. Троїцький); мовленнєвої культури в системі культури особистості (Г. Гладіна, М. Львов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Т. Окуневич, В. Соколова, В. Сьоміна, Н. Політова); мовного етикету, національних аспектів мовного етикету (З. Бакум, С. Богдан, Я. Радевич-Винницький, М. Стельмахович, Н. Формановська, Є. Чак та ін.); методики літературного читання та формування досвіду читацької діяльності (Н. Ільїнська, В. Мартиненко, Т. Петровська); місця риторико-мовленнєвого компонента в педагогічній діяльності вчителів закладів загальної середньої освіти (М. Вашуленко, І. Зязюн, А. Капська, М. Пентилюк, Г. Сагач).

У початковій ланці освіти формування мовленнєвої культури школярів досліджувалося за такими напрямами: М. Мікітін розглядав становлення й розвиток орфоепічних норм мовлення молодших школярів, Р. Миронюк досліджував прийоми вироблення в учнів навичок україномовного етикету, Р. Черновол-Ткаченко цікавився проблемами формування орфографічних норм української мови у здобувачів початкової освіти.

Аналіз наукових праць засвідчив, що формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти належить до важливих завдань в українській методичній науці, розв’язання яких має науково-практичне значення для розроблення концептуальних положень з формування комунікативної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.

5. Методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження:

а) теоретичні – аналіз вітчизняної й зарубіжної філософської, лінгвістичної, психолого-педагогічної, методичної літератури з проблем наукового пошуку; вивчення нормативних освітніх документів; аналіз чинних програм і навчально-методичних джерел, розроблення системи вправ, обґрунтування педагогічних умов формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти;

б) емпіричні – діагностичні: педагогічне спостереження, бесіди з метою вивчення стану роботи з формування мовленнєвої культури молодших школярів у практиці сучасної початкової школи на уроках літературного читання; експериментальні: педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) з метою перевірки дієвості педагогічних умов формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти.

6. Результати дослідження

Мова та мовлення є продуктами культури, своєрідною пам'яттю світу, яка концентрує все, що пізнало людство. Людина завжди відчувала величезну потребу в мові як упорядкованій комунікативній системі, що вкрай необхідна для спілкування індивіда з іншими.

Одним із перших, хто розмежовував поняття «мова» і «мовлення» і водночас уважав їх складовими єдиної мовної діяльності, був Ф. де Соссюр. Так, учений під мовою розумів систему вербалізованої інформації та правил її використання в процесі комунікації, а під мовленням – спілкування з використанням мови. За словами Ф. де Соссюра, мова і мовлення співвідносяться як засіб комунікації й сама комунікація [1, с. 32].

За словами М. Вашуленка, мова і мовлення є, з одного боку, історичним продуктом нації, а з іншого, − невіддільною складовою виховання і розвитку кожної особистості, громадянина держави, оскільки мова є інструментом і провідним способом пізнання, формою породження, існування та прояву ідеї, комунікації, а, отже, й активного входження кожного члена суспільства в соціум [2, с. 172]. Формуючи особистість в духовному, розумовому та моральному аспектах, мова «обслуговує потреби суспільства через цілу низку життєво важливих функцій, які практично реалізуються у мовленнєвій діяльності [3, с. 12]».

У мовознавчому аспекті мовлення − процес добору і використання мовних засобів для спілкування з іншими членами певного мовного колективу; як послідовність знаків мови, організована за її законами відповідно до потреб висловленої інформації; форма актуального існування кожної мови. Мовлення – це особлива діяльність мовця, це процес вираження думок, почуттів, бажань людини засобом мови з метою впливу на інших людей і організації особистісних та суспільних відносин (М. Жинкін, Т. Ладиженська, М. Львов, О. Реформатський).

На думку М. Жинкіна, «мова і мовлення є комплементарними структурами, це означає, що немає мови без мовлення, і мовлення без мови, як немає лівого без правого [4, с. 34]»; мова не існує без мовлення, а мовлення без мови: вони – ніби атоми однієї молекули. Людській мові, за словами вченого, притаманна та дивовижна особливість, що з обмеженого числа мовленнєвих звуків (фонем) утворюється велетенське число слів, зі слів може бути складено незчисленне число речень, із речень можуть бути сформовані тексти (мовлення); також будь-яка ситуація може бути відбита у висловлюванні [4, с. 34].

Вважаємо, що у понятті «мова» вирізняють такі значення: це система знаків, суспільний спосіб зберігання і передачі інформації, керівництво людською поведінкою, засіб спілкування, форма передачі суспільного досвіду, картини світу; у понятті «мовлення» виокремлюють такі: форма спілкування за допомогою мови, вербальної комунікації, емоційного прояву, впливу; це один із видів комунікативної діяльності людини, функціонування мови з метою передання

будь-якої інформації, одна із форм прояву свідомості; це мовленнєві дії та операції, результат діяльності у вигляді усного й письмового висловлювання.

Розвиток мовлення, вимагає високого рівня культури. Засоби виразності художнього мовлення складаються з різноманітних частин:

1) вибір слів (лексика);

2) поєднання слів і речень (фразеологія і контекст);

3) структура мовлення і насамперед порядок слів.

Ці елементи в сукупності дають змогу мовленню не лише передавати предметний смисл думки, але й виражати ставлення мовця до предмета думки чи до співрозмовника.

У науковий обіг, крім термінів «мова», «мовлення», уведено поняття «мовленнєва діяльність». У словниках мовленнєва діяльність трактується як «діяльнісна форма комунікації, що опосередковується лінгвістичними структурами» [5, с. 18]; як «діяльність, що виступає або у вигляді цілісного акту (якщо вона має специфічну мотивацію, що не реалізується іншими видами діяльності), або у вигляді мовленнєвих дій, що включені в немовленнєву діяльність» [6, с. 32]; «вид діяльності поруч з трудовою, ігровою та іншими видами» [7, с. 41].

Мовленнєва діяльність – це процес використання людиною мови з метою передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, встановлення комунікації або планування своїх дій. Тобто мовленнєва діяльність, на його думку, має таку ж саму структуру, як і будь-яка інша людська діяльність.

Науковці вирізняють чотири види мовленнєвої діяльності: слухання (аудіювання), говоріння, читання і письмо. Означені види розглядаються як основні види взаємодії людей у процесі вербального спілкування. За характером мовленнєвого спілкування мовленнєва діяльність розподіляється на види, що реалізують усне спілкування (слухання, говоріння), та види, що реалізують письмове спілкування (читання, письмо).

Саме такі види мовленнєвої діяльності, як слухання, говоріння і читання сприяють формуванню мовленнєвих умінь і навичок та розвитку зв’язного мовлення на уроках літературного читання.

Читання – це вид мовленнєвої діяльності, спрямований на змістове сприйняття графічно зафіксованого тексту. Читання входить у сферу комунікативно-суспільної діяльності людей, забезпечуючи в ній письмову форму вербального спілкування.

О. Вашуленко зауважує, що одним із видів мовленнєвої діяльності молодшого школяра, дотичної до творчої виступає читання. Читацька діяльність зумовлена навчальними та власними потребами особистості, має свої завдання і мотиви, засоби і способи, спрямована на певний предмет і результат. [8, с. 16].

У читанні, як і в будь-якій іншій діяльності, розрізняють дві сторони: змістову і процесуальну, проте провідна роль завжди належить першій. Змістом діяльності вважають насамперед його мету – результат, на досягнення якого вона спрямована. Метою читання є отримання і переробка письмової інформації, тому його зараховують до рецептивних видів мовленнєвої діяльності.

У системі механізмів читання можна виділити: механізм внутрішнього проговорювання, що здійснює взаємодію органів зору і слуху; імовірне прогнозування, яке проявляється на змістовому та вербальному рівнях. Змістове прогнозування – це вміння передбачати, випереджувати описані в тексті події за його назвою та початком; вербальне прогнозування – вміння за початковими буквами відгадувати слово, за першим словом – речення, а за першим реченням – подальшу побудову абзацу.

У методиці викладання літератури під читанням О. Вашуленко та В. Мартиненко розуміють процес сприймання словесного твору, який полягає в зоровому сприйманні тексту як набору буквених знаків, перекодуванні знаків (букв) у звуки і вимовлянні слів, розумінні їх вагомості, відображенні образів, точок зору і змісту тексту, осмисленні прочитаного і рефлексії на його основі [8; 66].

Розрізняють писемне мовлення та письмо. У сучасній лінгвістиці писемне мовлення

розглядається як продуктивний вид мовленнєвої діяльності, при якій інформація передається на відстань за допомогою графічних знаків. Письмо та писемне мовлення є засобом навчання. Зауважимо, що механізм письма базується на механізмах говоріння, у процесі писемного мовлення беруть участь усі мовленнєві аналізатори в їх взаємозв’язку. Відтак відбувається розуміння повідомлення іншими людьми. Письмо пов’язане з читанням. У їх основі лежить одна графічна система мови, що має різну спрямованість: при читанні від букв до звуків, при письмі від звуків до букв. У першому випадку проходить декодування або дешифровка, у другому – кодування, зашифровка повідомлення.

Отже, писемне мовлення виникло на основі озвученої мови як спосіб фіксації звуку, для зберігання інформації з її подальшим відтворенням. Читання є перехідною формою від усного мовлення до письма, поєднує в собі їх ознаки. Навчання як читання, так і письма пов’язане з розвитком зв’язку між мовленнєвим слухом і артикуляцією.

Слухання – це розуміння сприйнятого на слух усного мовлення. Зі слів А. Богуш, слухання – «смислове сприймання мовлення, що звучить, воно опосередковується діяльністю говоріння іншого учасника спілкування. Слухання є похідним у спілкуванні, його мета – розкриття смислових зв’язків, осмислення сприйнятого на слух мовленнєвого повідомлення мовця. Смислове сприймання не планується тим, хто слухає, й не контролюється свідомістю, воно задається зовні іншим мовцем» [2, с. 4].

Більшість науковців зазначають, що слухання розпочинається з усвідомлення. Тому перш ніж розпочати слухати, людина повинна зрозуміти, з якою метою вона буде це робити, тобто усвідомити свій комунікативний намір. Цей етап слухання вчені називають спонукально-мотиваційним. Ми орієнтуємось у ситуації спілкування, накреслюємо програму реалізації усвідомленого комунікативного наміру. Далі розпочинається сам процес слухання, тобто сприйняття тексту, його осмислення і розуміння. На цьому етапі слухач одночасно аналізує, синтезує та узагальнює отримані результати, тому він називається аналітико-синтетичним. На третьому етапі слухання, коли завершується прийом інформації, слухач може ще раз осмислити, сприйняти, скорегувати свої висновки. Оформлення результатів почутого, з однієї сторони, свідчить про реалізацію мети слухання, а з іншої, – дає змогу проконтролювати рівень і якість мовленнєвої діяльності. Отже, останній етап слухання реалізує виконавську і контролювальну фазу мовленнєвої діяльності.

Існують різні підходи до виділення видів слухання. Більшість авторів (Ю. Жуков, Т. Ладиженська, Є. Пассов та ін.) види слухання визначають залежно: а) від типу настанови змістового сприйняття тексту (глобальні, детальні, критичні); б) від джерела слухання; в) від того, чи бачиш ти мовця; г) від кількості мовців. Л. Куліш уважає, що в умовах реального спілкування сприйняття інформації зумовлено ситуацією та метою, яку ставить перед собою слухач. Відтак, автор виокремив три основні види аудіювання: з’ясувальне, ознайомлювальне та професійне.

І. Ґудзик, С. Дубовик, Н. Жеренко розрізняють два способи аудіювання − рефлексивне і нерефлексивне. Рефлексивне аудіювання використовується для того, щоб установити точність сприйняття оточуючого. Його ще називають «активним аудіюванням». Можна виділити три основні прийоми рефлексивного аудіювання: з’ясування, перефразування, виявлення почуттів. Нерефлексивне аудіювання складається з умінь «уважно мовчати», не втручатись у мовлення мовця своїми зауваженнями. Це яскравий процес, що вимагає фізичної і психічної уваги. Нерефлексивне аудіювання супроводжується реакцією – підтвердженням: це хитання головою, посмішка, різні жести і т. ін.

Як вважає О. Вашуленко, «сформованість аудіативних умінь в освітньому процесі, на думку О.Вашуленко, має особливе значення, оскільки ці вміння є основним засобом одержання усної інформації [2].

Відомо, що вміння слухати є основою, на якій формується уміння говорити. Говоріння – озвучення (усне висловлення) думки. Усне мовлення має свої переваги, а саме: воно може поєднуватися з невербальними засобами спілкування (жести, міміка, інтонація тощо).

І. Білодід визначає говоріння як активний процес оволодіння, здійснення спілкування, зовнішнє вираження способу формування і формулювання думки шляхом мови.

Два види усного спілкування визначаються складною розумовою діяльністю з опорою на внутрішнє мовлення та механізм прогнозування. Єдине їх розмежування – це проходження висловлювань для говоріння і сприйняття мовлення для слухання. Однак, як зазначають психологи, діяльність мовленнєворухового і слухового аналізаторів перебувають у певному взаємозв'язку. У процесі сприйняття мовлення «працюють два основних мовленнєвих механізми кодування і декодування озвученого мовлення, що і складає канал спілкування» [8, с. 9]. Процес декодування передбачає володіння фонологічною системою мови. У методичному відношенні важливим є те, що слухання і говоріння перебувають у тісному взаємозв'язку та сприяють розвитку один одного в процесі навчання. Відтак будь-яка мовленнєва діяльність зазвичай забезпечується спільною роботою декількох аналізаторів, об'єднаних «єдиною робочою дією». Однак функція кожного аналізатора в будь-якому виді мовленнєвої діяльності залишається тільки диференційною, а взаємозв'язок між аналізаторами − динамічним, руховим, змінюючись при переході від одного виду мовленнєвої діяльності до іншого.

У закладах початкової освіти дітей навчають слухання і говоріння на всіх уроках, серед яких і уроки літературного читання. Комунікативна природа художніх текстів, їх спрямованість на читача містять значний потенціал для реалізації на уроках літературного читання технології діалогової взаємодії учня з текстом, автором, героями його твору, створення спеціальних навчальних ситуацій, у ході яких формується культура комунікації. Молодший школяр є учасником комунікації з художнім твором, з іншими читачами, вона виражає власні емоції, які виникли в процесі читання художнього твору, пізнає закономірності літератури як мистецтва слова, розширює та поглиблює свої уявлення про дійсність.

Логіка дослідження зумовлює звернення до провідних дефініцій – «культура мовлення» та «мовленнєва культура», які аналізуються в лінгвістичних та психолого-педагогічних дослідженнях ХХ – поч. ХХІ ст.

Термін «культура мовлення» розглядається в широкому смислі, і тоді він має синонім «культура мови» (взірцеві тексти писемності та потенційні якості мови в цілому). Культурою мовлення називають також самостійну лінгвістичну науку.

Розуміння «культури» в широкому значенні охоплює світ особистості, що виражений у мові, мовленні, її символах і уявленнях людини. У визначенні сутності культури вчені насамперед звертають увагу на її генетичні й функціональні зв'язки з мовною і мовленнєвою діяльністю. Через мову, як зазначає Е. Бенвеніст, людина засвоює культуру, захоплює її і перетворює. Мова є своєрідною матеріальною основою для створення цінностей, засобом вираження і відображення культури, мова є включеною в культуру. Мова виступає як реалізована внутрішня форма вираження культури [9].

Авторами довідника з культури української мови відзначено, що культура мовлення – це «загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення, які змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня тих, хто спілкується» [10, с. 8].

Культура мовлення за В. Іванишиним, Я. Радевич-Винницьким, визначається як система вимог, регламентацій щодо вживання мови в усній і писемній мовленнєвій діяльності. Одним із завданнь культури мови, як підкреслюють ці автори, є подолання мовних стереотипів як ознак стереотипів мислення: «культура мовлення – не мета, а засіб в утвердженні правди життя».

Л. Введенська та Л. Павлова припускають, що культура мовлення – це сукупність таких якостей, які реалізовують найкращий вплив на адресата із урахуванням конкретних обставин і відповідно до поставленого завдання.

Теорія та практика шкільної освіти використовує термін «мовленнєва культура». Проте, аналізуючи літературу, дійшли висновку, що досить велика кількість авторів розглядає ці

поняття як синоніми (Т. Плещенко, Н. Федотова, Р. Чечет , А. Богуш [10, с. 35] та ін.).

Збірник з проблем естетичної культури та естетичного виховання вміщує поняття «мовленнєва культура». Г. Лабковська наголошує, що мовленнєва культура «не обмежується грамотністю, правильною вимовою, а обов'язково виступає як необхідний елемент цілісної культури особистості, відображає цю культуру в собі і різнобічно в ній відображається» [6, с. 32].

У наукових доробках Т. Бочкарьової зустрічається поняття «мовленнєва культура» і визначається як «сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечують неутруднену побудову мовленнєвих висловлювань для оптимального вирішення завдань спілкування» [3, с. 58].

Б. Головін акцентує увагу на тому, що поняття «культура мовлення» має два семантичних значення: 1) культура мовлення – це сукупність і система комунікативних якостей мовлення і 2) культура мовлення – це вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення [10].

Л. Барановська в процесі формування культури мовлення виокремлює певні періоди:

1) початковий – засвоєння мовцями теоретичних знань з мовної нормативності, набуття навичок дотримуватися норми, зразка, що традиційно охороняється;

2) ступінь мовної варіативності – оволодіння на основі знань та навичок з мовної нормативності уміннями й навичками варіативного висловлювання думки залежно від стилю мовлення та ситуації спілкування;

3) ступінь мовно-мовленнєвої майстерності − це рівень досконалого володіння мовцем усіма засобами літературної мови, розвинуте «мовне чуття», оволодіння ораторським мистецтвом, майстерне поєднання мовних та позамовних засобів комунікації [6, с. 37].

Л. Мацько виділила такі етапи становлення культури мовлення молодших школярів:

1) граматична правильність;
2) стилістична виразність;
3) комунікативна оптимальність;
4) мовна майстерність [10, с. 33].

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (й писати), підбирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації комунікації, це система вимог до використання мови в мовленнєвій практиці.

Аналіз підходів до дефініції «культура мовлення» засвідчує про пріоритет нормативного підходу до культури мовлення, представлення мовлення у вимірах якісних характеристик, регульованих соціокультурною сферою. Мовленнєва культура є наслідком мовленнєвої діяльності здобувачів початкової освіти, результатом сформованості духовних цінностей, дитина розглядається як суб'єкт процесу культурно-мовленнєвого розвитку (В. Бадер, Є. Іллін, Р. Кондратов, О. Торшилова). Процес формування мовленнєвої культури має активний, творчий характер, що виражається в індивідуальному відборі мовних конфігурацій та засобів. Процес формування мовленнєвої культури не слід розглядати як механічне накопичення знань, а, насамперед, як допомогу дитині в усвідомленні культурного значення різних форм мовлення для неантагоністичного існування в сучасних соціокультурних умовах. Абсолютно регламентувати процес формування мовленнєвої культури школярів неможливо, оскільки в ньому досить чітко простежується залежність від інтуїтивних елементів, від предметно-понятійного змісту ситуації спілкування, від конкретних умов комунікації, мовленнєвої діяльності. Зміст саме інтуїтивних елементів у мовленнєвій культурі людини практично не описано в літературі. Процес формування мовленнєвої культури не є жорстко детермінований, не може розглядатися в лінійному вимірі.

Культура мовлення формується багатством словника, блискучим володінням прийомами поєднання слів у речення, умінням розрізняти нейтральні і стилістично марковані мовні одиниці, недопущенням стильового і експресивного дисонансу, фонетико-інтонаційною виразністю, знанням психологічних особливостей здобувачів початкової освіти.

Таким чином, до основних комунікативних ознак культури мовлення відносимо

правильність, точність, логічність, багатство, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність. Всі ознаки підпорядковуються правильності, тому що залежать від того, порушені чи не порушені в індивідуальному мовленні правила: організації мовної системи, логіки чи психології, естетики чи етики. Тому, культура мовлення − це культура мислення і культура соціальних та духовних відносин особистості.

Проблему навчання молодших школярів зв'язного мовлення досліджував М. Львов. Ним виокремлено види зв'язного мовлення, якими оволодівають здобувачі початкової освіти: це розгорнуті відповіді на запитання, різні текстові вправи, пов'язані з аналізом прочитаного, усний переказ прочитаного (у різних варіантах), перебудова поданих учителем текстів (вибіркові перекази, творчі форми переказу, інсценування розповідей тощо).

В. Мельничайко опрацьовував початкове ознайомлення з особливостями тексту в 1-3 класах на уроках розвитку зв'язного мовлення [2]. В закладах початкової освіти береться початок та проводиться систематична робота, спрямована на аналіз й осмислення текстів. Вона має бути нерозривним поєднанням аналізу і синтезу − спостереження готових текстів і створення своїх висловлювань. На думку В. Мельничайка, дитина повинна зрозуміти, що усяке зв'язне висловлювання повинно бути логічним і послідовним. Необхідно починати формувати вміння зв'язно висловлювати думку з перших днів шкільної освіти. Першокласники зобов'язані вміти будувати речення, переказувати тексти або розповідати про щось кількома послідовними словами, пов'язаними між собою реченнями. Водночас слід проводити роботу і в іншому напрямі − на матеріалі готових текстів, які в освітньому процесі слугують взірцем логічної, послідовної, зв'язної розповіді. В. Мельничайком сформулював напрями оволодіння здобувачами початкової освіти усним мовленням і запропонував систему вправ, пов'язаних зі складанням творчих розповідей: від слова до словосполучення, речення, тексту [1].

В. Трунова, досліджуючи використання текстів на уроках з розвитку зв'язного мовлення, визначила вимоги до текстів, що добираються для слухання: тексти мають бути невеликими за обсягом, художньо довершеними, зрозумілими для школярів за змістом, з простою, але багатою мовою, близькі дитячому досвіду. «Важливо, зазначала В. Тарунова, щоб уміло прочитаний учителем текст був прекрасним зразком для наслідування правильної вимови, ефективним прийомом навчання зв'язного мовлення» [5].

Формування культури спілкування у закладах початкової освіти проходить у ході опрацьовування всіх розділів мовного курсу шляхом збагачення, уточнення й активізації словникового запасу молодших школярів, формування вміння безпомилково робити наголос у словах під час мовлення, поєднувати їх, дотримуватися нормативних граматичних форм, влучно вживати виражальні засоби мови, формули мовленнєвого етикету.

У наукових доробках простежується збільшення уваги до збагачення мовлення здобувачів початкової освіти лексикою етнокультурознавчого змісту. Значна їх кількість присвячена збагаченню словникового запасу молодших школярів. До них належить: послідовне кількісне доповнення особистого словникового запасу; уточнення лексичного значення та галузі уживання знайомих слів; ознайомлення з новими лексичними значеннями багатозначних слів; уживання паралельних лексичних і граматичних форм як засобу увиразнення та урізноманітнення мовлення; вилучення з активного словникового запасу позалітературних елементів, суржику; розвиток мовного чуття та естетики слова.

Проблемі формування вмінь спілкування здобувачів початкової освіти у позакласній освітній роботі приділено наукові розвідки К. Слесик, у яких розкрито варіативні моделі реалізації технології оволодіння молодшими школярами означеними вміннями; уточнено теоретичні підходи до понять «спілкування», «комунікативні вміння»; конкретизовано форми позакласної освітньої роботи, спрямовані на організацію взаємодії молодших школярів; уточнено структурні елементи змісту вмінь спілкування молодших школярів.

Формування мовленнєвої культури учнів середньої школи стало предметом дослідження Н. Голуб, Т. Симоненко, Л. Кожуховська, Л. Ляховицька та ін.

Окремі питання методичної роботи над мовленнєвою культурою висвітлюються в працях А. Богуш і Н. Гавриш. Так, зокрема, А. Богуш приділяє значну увагу методиці лексичної роботи в процесі ознайомлення з художнім словом, складання казок, розповідей за змістом твору у зв'язку з формуванням лексичної компетентності.

А. Богуш, Н. Гавриш пов'язують роботу над фразеологізмами з методикою організації художньо-мовленнєвої діяльності в закладах дошкільної освіти, зазначаючи, що в повсякденному житті й у процесі роботи з художньою літературою вихователь постійно користується малими фольклорними жанрами: прислів'ями, приказками, мирилками, а також фразеологізмами [3]. Старшим дошкільникам пропонують запитання, які допомагають їм зрозуміти зображувально-виражальні засоби мови твору [3].

Науковці визначають словесну творчість, як діяльність, що виникає під впливом художнього слова та сприймання довкілля і пов'язана із самостійним складанням дітьми оповідань (зв'язних текстів): казки, розповіді висловлювання.

Питанням розвитку виразності мовлення, формування культури мовленнєвого спілкування та мовленнєвого етикету наукові доробки С. Хаджирадєвої та О. Аматьєвої.

Н. Водолага вперше визначила вплив театралізованої діяльності на навчання творчого розповідання та розробила й науково обґрунтувала поетапну методику навчання творчого розповідання в процесі театралізованої діяльності, подала класифікацію видів театралізованої діяльності відповідно до пріоритетів мовленнєвих завдань, визначила ефективні педагогічні умови навчання розповідання в театралізованій діяльності.

Х. Барна, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горбунова, Ю. Руденко пропонують формувати образність мовлення на художньому аналізі літературних текстів, що сприяє збагаченню мовлення дітей найкращими зразками народної мови, розвиває здібність відчувати красу й багатство рідної мови, підвищує увагу до слова, формує точність, доречність вживання фразеологізмів у різних контекстах.

Як бачимо, аналіз наукових досліджень дотично теми дав змогу дійти висновку, що проблема формування мовленнєвої культури молодших школярів на уроках літературного читання залишається не достатньо розробленою. Тому, зважаючи на актуальність дослідження, вважаємо за необхідне розробити експериментальну методику формування мовленнєвої культури молодших школярів на уроках літературного читання.

Таким чином, культура мовлення має теоретичні і практичні засади. Головними теоретичними засадами на сучасному етапі є осмислення мовленнєвих норм, знання про функціональні стилі літературного мовлення. До практичних засад відноситься систематичність знань, їх постійне поглиблення, інтерес, увага до мови взагалі і до рівня власного мовлення зокрема, функціональність мовленнєвої практики й переконаність у суспільній значимості високого рівня культури мовлення, тобто – власна мовна майстерність.

Експериментальна робота в межах дослідження проводилась у декілька етапів. На пошуково-розвідувальному етапі передбачалося:

- з'ясувати стан сформованості мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти у практиці сучасних закладів початкової освіти на уроках літературного читання;
- проаналізувати програму та підручники з літературного читання.

У цьому контексті нами було проаналізовано Державний стандарт початкової загальної освіти та навчальну програму з предмету «Літературне читання» [8].

Для досягнення мети освітньої галузі «Мови і літератури» (розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва), що складається з мовного і літературного компонентів, передбачається виконання таких завдань: формування в учнів мотивації вивчення мови, забезпечення гармонійного розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання і письма), формування комунікативних умінь, опанування найважливіших функціональних складових мовної системи з урахуванням особливостей фонетичної і граматичної систем кожної з мов навчання, соціально-культурний розвиток особистості. З

урахуванням мети і завдань мовного компонента освітньої галузі виділяються такі змістові лінії: мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна [9].

Державний стандарт початкової загальної освіти передбачає «виділяти, розуміти засоби художньої виразності, використовувати їх у мовленні під час переказу, опису, характеристик; стежити за розвитком подій у творі, визначати героїв; характеризувати персонажів за їх учинками, висловлювати своє ставлення до них; висловлювати оцінювальні судження морального змісту;знати формули національного мовленнєвого етикету і використовувати їх під час спілкування; дотримуватися правил етикету під час спілкування з представниками різних вікових груп і статусів» [8, с. 29].

У межах комунікативного підходу читання розглядається як специфічна форма спілкування автора з читачами: поряд з інформацією, що є в тексті, у читача виникають нові особистісні смисли. Уміння слухати реалізується на уроках класного і позакласного читання через емоційне сприймання та розуміння літературних творів, усвідомлення образної і смислової ролі слів і словосполучень; уміння говорити – через висловлювання власної думки щодо прочитаного, інсценування розмови героїв твору, прогнозування наступних подій у творі, доповнення частин діалогу, дофантазовування твору та ін.; уміння читати – через розвиток смислової здогадки (антиципації), добір потрібної інтонації до частин твору, визначення загального емоційного настрою твору тощо.

Аналіз стандарту дав змогу зробити висновок, що оновлений зміст чотирирічної школи спрямований на забезпечення сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей кожної дитини [9].

Передусім нас цікавило, чи передбачається формування мовленнєвої культури в змісті програм для початкової школи [18, с. 21]. Враховуючи тему магістерської роботи, проаналізували програми з літературного читання.

У програмі з літературного читання для учнів 3-го класу наголошується, що учням важливо «прищеплювати культуру спілкування, яка виявляється не тільки в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й у вмінні уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, щоб дати можливість висловитись іншому, погоджувати власні репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження в такій формі, щоб нікого не образити» [16, с. 13–14].

Дотримання в освітньому процесі закладів початкової освіти методичних порад, які наведено у пояснювальній записці програми, створює умови для формування мовленнєвої культури молодших школярів, а саме: чутливості до слова, до відтінків його значень, багатство словникового запасу, поетичний слух тощо.

Розглянемо державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки здобувачів початкової освіти відповідно до змісту навчального матеріалу, що містяться в програмі з літературного читання.

Як визначено в програмі, метою навчального предмета «Літературне читання» у 2–4 класах є формування в учнів першооснов самостійної читацької діяльності, формування читацької компетентності. Основою структурування програми є шість змістових ліній. Формування мовленнєвої культури учнів забезпечують більшою мірою три з них: формування і розвиток навички читання; досвід читацької діяльності; робота з дитячою книжкою, робота з інформацією. Зміст кожної з цих змістових ліній орієнтує на формування складників мовленнєвої культури молодших школярів. Державні вимоги до навчальних досягнень учнів забезпечують поступове їх ускладненя від класу до класу.

Досвід читацької діяльності спрямований на ознайомлення школярів із жанровими особливостями творів через спостереження за структурними елементами композиції, специфікою мови тощо. У процесі смислового і структурного аналізу творів відбувається сприймання художнього образу, усвідомлення ідей творів, уміння складати план твору, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, співвідносити головну думку прочитаного із заголовком, прислів'ям, ілюстраціями тощо. Змістова лінія «Засоби художньої виразності,

емоційно-оцінне ставлення до змісту прочитаного» має на меті привернути увагу учнів до засобів створення художніх образів (художня виразність мови, з'ясування ролі епітетів, порівнянь, метафор, гіпербол, повторів тощо). Важливим фактором літературного становлення учня є розвиток емоційно-чуттєвого сприймання прочитаного, що народжує почуття, переживання, співпереживання з героями творів, бажання висловитись у зв'язку із прочитаним.

У кожному класі продовжується залучення молодших школярів до різних видів творчих завдань: зокрема, програмою для другокласників передбачено словесне малювання, творчий переказ, колективне складання казок, лічилок, загадок, віршів. Третьокласникам запропоновано індивідуальне або колективне складання кінцівок до літературних казок, творів-мініатюр про казкових героїв і власні спостереження, заповнення пропусків у прозових і віршованих творах тощо. Учням четвертого класу рекомендовано інсценівку, доповнення віршованих і прозових творів, складання казок, небилиць, творів-мініатюр, віршів тощо (з допомогою вчителя),.

Водночас у програмі не окреслено основних навчальних досягнень, наявність яких передбачає змістова лінія «Розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного» (словесне малювання, переконструювання тексту, творчий переказ тощо).У недостатньому обсязі зазначено вміння з дотримання культури спілкування та етичних норм мовлення учня на основі прочитаного (добирає та правильно застосовує під час читання, декламації, інсценізації різножанрових творів мовленнєві та позамовні засоби художньої виразності тощо) .

У програмі посилена творча спрямованість уроків літературного читання, що сприяє використанню художніх засобів у власному мовленні (в описах, розповідях, творах), розумінню їх ролі в тексті. Водночас у програмі недостатньо представлено вимоги до навчальних досягнень учнів на кінець року.

Наступне завдання пошукового етапу експерименту передбачало аналіз підручників з літературного читання.

Перелік основних підручників та посібників для аналізу був аналогічний тому, що рекомендується Міністерством освіти і науки України для використання в закладах початкової освіти (а саме − третіх) загальноосвітніх закладів з навчанням українською мовою 2011–2014рр. [4].

Проаналізуємо підручники з літературного читання для третьокласників.

У підручнику «Літературне читання» (автор О. Савченко) змістовий матеріал побудовано відповідно до програми, яка передбачає удосконалення знань і досвіду читацької діяльності. Зміст і структура підручника забезпечують формування читацької компетентності, якою діти оволодівають, читаючи різні за жанром і обсягом твори, виконуючи цікаві розвивальні завдання.

Підручник вирізняється різноманітністю жанрів і тематики, охоплює доступні й цікаві для цього віку жанри дитячої літератури: народні та літературні казки, художні та науково-популярні оповідання, вірші, п'єси, легенди, міфи, байки, приказки, прислів'я, загадки, скоромовки, лічилки тощо [16]. Змістове наповнення підручника упорядковане таким способом, щоб молодші школярі успішно ним користувалися, опираючись на зорові образи (фото, репродукції, ілюстрації). Методичний апарат охоплює розмаїті форми організаційної співпраці: попрацюйте в парі, у групі, разом; поміркуйте разом; розіграйте сценку за прочитаним; будьте дослідниками; пофантазуйте.

Третьокласники послідовно спостерігають за особливостями побудови творів літературних жанрів, що налаштовує їх на глибоке розуміння поетичного слова, стимулює почуття, естетичні переживання, загострює увагу до поетичних висловів, а також формує виразність читання, яке природно пов'язане з емоційно-чуттєвим сприйманням поезії.

У підручнику «Літературне читання» (авт. В.Науменко) [14] основну увагу присвячено формуванню самостійності учнів під час роботи з художніми творами. Коло читання

розширено жанрами: байкою, п'єсою, п'єсою-казкою, легендою.

Підручник пропонує сюжетні схеми для переказування змісту казок, доповнення їх початку чи розвитку подій, що допомагає залучити молодших школярів у творче читання казок, поданих скорочено. Учні вчаться робити аналіз поезії для кращого розуміння почуттів та думок.

Зміст підручників «Літературне читання» цілеспрямований на досягнення мети, розв'язання завдань, передбачених програмою; моделює систему навчання молодших школярів читати і повноцінно сприймати художній твір як мистецтво слова, яке залучає розвиток спостережливості, творчої уяви, чуття поетичного слова, здатності сприймати звукові, словесні образи, емоційно реагувати на художнє слово, співпереживати, продукувати, виховувати в здобувачів початкової освіти почуття патріотизму, любові до рідної землі, шанобливе ставлення до родинних стосунків, дотримання морально-етичних норм.

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що проаналізовані документи і матеріали, отримані в процесі їх дослідження результати сприятимуть збагаченню сучасного педагогічного знання з питань формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти. Матеріалами дослідження можуть скористатися вчителі закладів початкової освіти у процесі навчання учнів, зокрема, під час проведення уроків літературного читання у третьому та четвертому класах.

8. Висновок

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної та наукової літератури дає підстави зробити висновок, що мовленнєва культура молодших школярів розглядається переважно в понятійній термінології лінгводидактики, через систему лінгвістичних знань та вмінь, засвоєння норм літературної мови, переважає репродуктивний підхід до процесу формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти.

Проаналізувавши чинні підручники з літературного читання виявлено, яким чином у їх структурі, змісті та методичному апараті створено передумови для формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти.

Отже, програмою з літературного читання визначено державні вимоги до третьокласників, що сприяють формуванню мовленнєвої культури учнів, однак зміст підручників не повністю задовольняє вимоги програми, тобто приділяється мало уваги розширенню уявлень учнів про культуру мовлення і культуру спілкування: етичні норми мовлення, правила культури спілкування. Методичний апарат підручника містить недостатньо завдань щодо формування в молодших школярів знань про культуру мовлення, умінь доречно використовувати мовні й немовні засоби виразності, умінь творчо користуватися невербальними формами спілкування, що стало об'єктом нашого дослідження і дало змогу дослідити ефективність педагогічних умов формування мовленнєвої культури здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання. У жодному з підручників не вводиться термін «мовленнєва культура» чи «український мовленнєвий етикет».

Таким чином, здійснений аналіз змісту чинних підручників з літературного читання вказує на його недостатність щодо належного формування культури спілкування в початковій школі, вони більше орієнтовані на засвоєння знань. Водночас, на наш погляд, варто доповнити підручники завданнями, що заохочують мотивацію творчої діяльності, сприяють творчому підходу, заохочують ініціативу, самостійність, наполегливість у розв'язанні творчих проблем.

Формування мовленнєвої культури – проблема міждисциплінарна, є предметом уваги не лише лінгвістики, але й психології, педагогіки, усього комплексу наук, що займаються дослідженням феномена Людини. Мова та мовлення є наслідками культури, своєрідною

пам'яттю світу, яка концентрує все, що пізнало людство.

Мовне спілкування відіграє визначальну роль у житті кожної людини. Спілкування − поняття, що означає соціальний феномен, який розкриває механізми структурування, організації та функціювання людського суспільства, способи і форми включення індивіда в соціально-історичний контекст.

Культура спілкування є одним із вирішальних чинників у налагодженні соціальних контактів, поєднанням внутрішнього і зовнішнього досвіду людини, відтвореного в певних способах поведінки, які забезпечують процес спілкування.

Культуру спілкування молодших школярів розуміємо як вид культури, що ґрунтується на відповідних знаннях, уміннях, навичках, системі моральних цінностей, які дають змогу реалізувати комунікативну взаємодію, з урахуванням етико-психологічних принципів і норм у конкретному суспільстві і конкретних ситуаціях.

Мовленнєвий етикет – це система сталих формул спілкування, що визначається суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників. Під мовленнєвим етикетом дітей молодшого шкільного віку ми розуміємо не тільки сукупність загальновживаних вербальних і невербальних засобів увічливості, якими вони мають природно послуговуватися в міжособистісній взаємодії, а й рівень сформованості їхніх внутрішніх моральних спонукає до етикетної мовленнєвої поведінки, розуміння значущості етикетних норм і правил спілкування та бажання і вміння користуватися ними в тих чи тих комунікативних ситуаціях.

Мовленнєва культура здобувачів початкової освіти визначається як інтегральна духовна властивість особистості, яка відбиває здатність людини до культурно-мовленнєвої діяльності, спрямованої на загальнокультурну комунікацію, засновану на принципах естетизації й гуманістичній спрямованості поведінки. Індивідуальні засоби мовленнєвої культури спираються на індивідуальний культурно-мовленнєвий тезаурус людини, надають своєрідність мовленнєвому статусу особистості, особистісному культурно-мовленнєвому просторові кожної людини. Важливою ознакою мовленнєвої культури особистості є мовний етикет, основні вимоги якого ґрунтуються на етнокультурних традиціях.

Здійснений аналіз змісту чинних підручників з літературного читання вказує на його недостатність щодо належного формування культури спілкування в початковій школі, вони більше орієнтовані на засвоєння знань. Водночас, на наш погляд, слід доповнити підручники завданнями, що заохочують мотивацію творчої діяльності, сприяють творчому підходу, заохочують ініціативу, самостійність, наполегливість у розв'язанні творчих проблем.

Список літератури:

1) Тименко, В. (2011). Педагогічні умови розвитку інтересу до літературної творчості у старшокласників. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т обдарованої дитини, С. 159–165.

2) Вашуленко, М.С. (2006). Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посібн. Київ : Освіта, 268 с.

3) Вашуленко, М.С.(2008). Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. № 4. С.11–14.

4) Бондаренко, Н. (2000). Нові підручники у навчально-виховному процесі *Українська мова і література в школі.*. № 6. С. 3–9.

5) Словник-довідник з української лінгводидактики (2003). Київ : Лінгвіт. 149 с.

6) Кузьмич, О. А. (2019). Виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї. Київ : Генеза,. 20 с.

7) Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 класи (2012). Київ : Основа. 432 с.

8) Державний стандарт початкової загальної освіти (2011).*Урядовий кур'єр*. № 468

9) Вашуленко, О.В. (2011). Мовленнєва складова у структурі читацької компетентності

молодшого школяра. *Початкова школа.* № 12. С. 16–22.

10) Богуш, А.М. (2013). Методика навчання української мови в дошкільних закладах : навч. посібник. Київ : Вища школа. 327 с.

11) Стахів, М. (2008).Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. Київ : Знання,. 245 с.

12) Білодід, І.К. (2018). Роль усної літературної мови в мовній практиці суспільства. Київ,. 116 с.

13) Богуш, А.М., Гавриш, Н.В. (2019). Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово»,. 704 с.

14) Гез, (2016). Н.И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков. Харьков : Изумруд.129 с.

15) Захарчук, З. (2011). Урок читання казки з використанням елементів театральної педагогіки. *Початкова школа..* № 12. С. 37–41.

16) Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 класи. (2012). Київ : Основа. 432 с.

17) Зимульдінова, А.С. (2014). Розвиток мовлення шестирічних першокласників. Навчання і виховання шестирічних першокласників. Чернігів : Орбіта. С. 102–112.

18) Русанівський, В.М.(2017). Культура української мови. Київ : Либідь. 301 с.

19) Науменко, В.О. (2014). Літературне читання. 3 клас. Київ : Генеза,. 176 с.

20) Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 класи.(2012). Київ : Основа. 432 с.

Axiological approach to the formation of speech culture of primary education students

Nelia Samoilenko
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav (Ukraine)
Orcid 000-0003-1682-8534

Abstract: The author of the article notes that the level of language ability is always and will be decisive in the characteristics of the socio-cultural level of the people and of each citizen in particular. In the new socio-economic conditions of the development of statehood, the importance and requirements for the formation of a socially active, cultural and spiritually rich personality are increasing. One of the main conditions of this process is the acquisition by the students of the skills and abilities of fluent and competent command of their native language. The article states that the problem of communication culture of students of primary education, their upbringing as individuals cannot be solved without taking into account the norms of literary language and speech etiquette, which play a significant role in evaluating situations with verbal and non-verbal communication. Attention is focused on the idea that it is in primary education institutions that it is necessary to teach students to communicate, observing etiquette norms (verbal and non-verbal), which were formed over the centuries by many generations of Ukrainians, since the level of education and culture of the student is reflected in the manner of speaking, being able to express an opinion, carefully listen to the interlocutor, possess the power of the voice and intonation, in the wealth of speech etiquette. The article examines the problem of forming the communication culture of students of primary education, specifies the meaning of the concept of "speech culture", analyzes the issue of the formation of speech culture in the works of modern researchers, and determines the state of formation of the speech culture of younger schoolchildren in the practice of modern institutions of primary education in Ukraine.

Key words: culture, culture of speech, speech, education, students of primary education, institution of primary education, culture of communication, communication

---